

A TÁRSADALOMLÉLEKTAN IRODALMA.

1. Rövid történelmi visszatekintés.

A társaslélektan mindig egy kor függvénye. A társadalomlélektani vizsgálódást, mint A. Menzel kutatásai ¹ mutatják, a görögök indították meg, éppúgy, mint a szociológiát is (ennek csak a neve új). A görögök rendkívül intenzív társas életet éltek kis *polis*okban, s a tömegek életének megfigyelése alól nem térhettek ki, sőt azt feltűnően jól megfigyelték. Számos tömegelelektani fogalmuk ² tisztázott volt, sokféle lelki jelenséget élesen megláttak. Maga a közösség (koinónia) fogalma is tisztán állt előttük és csak sajnálhatjuk, hogy Aristoteles alapján nem egy szélesebbkörű „közösség-tan” alakult ki bővebb lélektani megalapozással, hanem egy szűkebbkörű „államtan” (politika), melynek lélektani alátámasztása egyre inkább elcsenevészedett, s formális-jogi tudományággá szűkült. Így, hogy mily sokat köszönünk a görögöknek, újból kell most felfedeznünk. Viszont túlsókat sem szabad a görögöknek tulajdonítanunk. A közösségi életet élő „zóon politikon” nem rendszeres vizsgáló elme; megfigyelései csak alkalmiak és így hézagosak is.

A középkor az állami szétesés, a partikularizmus kora, így maga az összeforradó lelki élet nem állt eleven formában a megfigyelők előtt. Egyre inkább a befelé forduló lélek fejlődik ki s ás egyre mélyebbre önmaga motívum-rétegeibe. A helyett, hogy eleven közéletbe tekintene, egyre apolitikusabb és introvertáltabb lesz. Közösségi élményei gyérebbek, viszont – ha megeregednek, – mélyebbek lesznek. Amit pl. a középkor tanított

a szeretet érzületéről,³ a *communio*-ról stb., mélyebb, mint az ókor tudása. A társaslélektan terén az újkor kezdete sem hozott új, meglepő megfigyeléseket.

Tudományágunk szempontjából sajnálnunk kell, hogy a két nagy század, a 18. és 19. század, mely a legtöbb mai tudomány tulajdonképeni kifejesztője lett, éppen az individualizmus századai lettek. Innen van az, hogy sok ponton még a 20. század is csak tapogatózik, s elvileg alig tud kiindulni a 19. század szűkös látású individualista életszemléletéből. Mégsem szabad hinnünk, hogy a 18. század nem veszi észre az alapvető társas egységeket s ezeknek lélektani felépülésmódját. Így pl. Montesquieu nagyon jól meglátta az állam egyik lélektani alapjának, a loyálisnak jelentését, Rousseau nagyon sokat észrevett a „valódi közakarat” (*volonté générale*) mivoltából, szembeállítva a kaotikus közakarral (*volonté de tous*). Ám ők sem mentek a lélektani, tüzetes elemzés terére. Jellemző, hogy amit a társadalomlélektan ma előtérbe helyez, azt hol ebből, hol abból a szaktudományból kell kiásnia, s mert a pszichológusok ritkán mennek a különböző szaktudományok – politika, közgazdaságtan, etika – terére, sok, 18. században felvetett kérdés továbbra is kidolgozatlanul marad. Leginkább felszínen vannak a szimpáthia jelenségei; ez is a 18. században ütöközt elősebben a kutató szemek elé. Smith Ádám, a magángazdasági jellegű, individualista *economic man* anthropológusa, jelentős módon tárta fel a *fellow-feeling* jelenségeit, s kevesen tartják számon, hogy könyve⁴ négy évtized alatt 8 kiadást ért meg.

A 18. században merül fel a *nép* és az *állam* viszonyának kérdése azzal a felismeréssel, hogy a nép önálló szellemi alkotó tényező (a nép autonómiája). Történészek (Voltaire), irodalmárok (Herder) nagy kezdeményezéseit a 19. század gyümölcsözteti, és íme, a nélkül, hogy ennek épp a társadalomlélektan szedte volna le a gyümölcsét.

Ez a tudomány évszázadokon át a szétesés állapotában szenvedett; egyes témákat úgy kell összekeresni a legkülönbözőbb helyekről s kinek van kedve hol gazdaságtanból, hol politikából, hol etikából vagy vallásfilozófiákból összekeresni azt, ami épp társadalompszichológikum? E tény mögött az áll, hogy maga a *társadalomszemlélet* egy sajátos aktusában, az „össze-

sítő látásban” (újabb szóval egy holothetikus aktusban) hosszas gyakorlatot kíván. Évszázadokon át nem a széles-látás, hanem a szűkkörű felfogás, avagy éppen egy „foltszerű látás” volt a kutatók átlagos sajátossága, habitusa. És ez sem elég, mert a széles-látás megvan költők, politikusok, papok, diplomaták körében, ámde ritkán, sőt elvétve párosul lélektani *elemző* készséggel, és ezenfelül *rendszerező* vénával. Így érthető, hogy egy szolid társadalomlélektan még a tudományos mozgalmakban igen gazdag 19. században sem alakul ki. Ez a tudomány csak a század 90-es éveitől kezdve mutatja jeleit a fokozatos és egyenletes kiépülésének.⁵

Ekkor új nehézség támad: egy gyorsan fejlődő tudomány, a szociológia készül magába olvasztani a társadalomlélektant. Ámde az új lendületű tudomány fő képviselőiben (Comte matematikus, Spencer mérnök stb.) a korabeli természettudományok uralmát jelenti. A 19. század közepén a biológiai fogalmak kezdik elözönlenni a szociológiát, mely azok terhét a század végén le tudja vetni. Csak miután a biológiai örökségétől megszabadult, vehetett fel termékeny kapcsolatot a társadalomtan a lélektannal (Németországban Tönnies, Vierkandt, Franciaországban G. Tarde, Amerikában Giddings stb.). Egy *lélektani irányú szociológia* keletkezett.⁶ Míg eddig az volt a helyzet, hogy politikákból, erkölcsstanokból stb. kellett társadalomlélektani kérdéseket visszakövetelni, most a társadalomtanból kellett. Ez is megnehezítette a társadalomlélektannak kellő időben való önállósulását.⁷ A társadalomtan jól érezte magát a lélektannal való szimbiózisában. Azonban épp napjainkban érzik immár a kutatók⁸ azt, hogy amiként terhes és káros volt a biologizmus a társadalomtanra nézve, úgy egy pszichologizmus ellen is némileg védekeznie kell. A társas csoportok alakjait, szerkezetüket nemcsak lélektani jellegükben kell elemezni, hanem *mint* szerkezetet általában. Ez íme, napjaink kérdésfeltevése. Ámde ez egyben *kedvező* a társadalomlélektan önállósulására nézve. Nem arról van szó, hogy a lélektan és a szociológia útjai elváljanak; ez lehetetlen. Csak arról lehet szó, hogy a társadalomlélektan sokkal nagyobb önállóságot nyerjen – a szociológiával szemben is. A két tudományág összetevődésének továbbra is fennáll a szüksége. Ugyanis a társadalom-

lélektan mindig egyik „szemszöge” (aszpektusa) a társadalom kérdéseinek. Négyféle elsősleges társadalomkapcsoló tényező van állandóan (és mindenütt) működésben: a Föld, a biológikum (faj), a gazdaság és a lélektani tényező. E szerint *minden* társadalom csak úgy érthető, ha a lélektani összeforrasztó tényezők működését is megfigyeljük. E lélektani tényezők nem mindenütt vannak az első vonalon, de gyakran, sőt talán a leggyakrabban, így tehát szociológia lélektan nélkül nem művelhető. Viszont a társadalomlélektan sem társadalomtan nélkül. Az elvi önállóság nem jelent kettészakadást.

Feladatunk az alábbiakban az lesz, hogy kijelöljük mindazokat a lélektani tudomány-ágakat, melyek a társadalomlélektan törzséhez tartozván, annak elágazásait teszik. Ezeknek körül kell írunk a *beállítódását*, mely olykor kommentár nélkül igen homályos, hiszen már maga az ú. n. „kollektív” lélektanhoz is homály tapad. Látunk egyre újabb és újabb friss-hajtásokat a törzsön; így most nő egy ág a *töme glélektani* tözsomszédságában: a *sokasá glélektan*. Valósággal új hajtás a régi fa „gyökérhajtásaként” a *közössé glélektan*. Néhol rövid történeti visszapillantásra is szorulunk, hogy némely fordulópont kiemelkedjék. Általában: a legtöbb ágazat kevésbé lombosodott meg annyira, mint jelentősége megérdemelné. Még túlságosan hatása alatt vagyunk saját korunknak, melyben az előző, individualista kor tovább él; holott már sürgössé teszi az élet azt, hogy *gyakorlati alkalmazásra* is rátérjünk. Külön a *legutolsó* kérdések kiemelésére a mi időnk kevésbé alkalmas, mert napjaink irodalmának gyűjtése ma lehetetlen nagy közönyvtáraink számára is. Bizonyos, hogy a jelen világháború újból serkentőleg hat a kutatásra, mint már az első világháború is megmutatta: új ellenséges érzületek hatása mindig új *közöségi* érzéseket mélyít el, és terjeszt szét.

JEGYZETEK.

¹ Ld. Griechische Soziologie. Sitzungsberichte der Wiener Akad. d. Wissenschaften. 1936. társadalomlélektani fejezetét.

² V. ö. Homjániszky Gy.: Tömegpsychologia és görög történet. M. Píloz. Társ. Közi. 1912. 224-45. ez idő óta több tanulmányában mélyítette el e kérdést.

³ V. ö. Noszlópi: A szeretet. 1932. (Az Akad. Filoz. Könyvtára).

⁴ Theory of the moral sentiments. 1759.

⁵ V. ö. Carlo Sganzi: Die Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt. Bern. 1913 (Neue Berner Abhandlungen zur Philos. u. ihrer Gesch. II.)

⁶ V. ö. Dékány: Társadalomalkotó erők 1920. Squillace: Die soziologischen Theorien. 1911. 191-301. k. H. Freyer: Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. 1930. 173-189.

⁷ Ez kb. Lindner kora kellett volna, hogy legyen. (Ideen zur Psychol. der Gesellsch. 1871. – nem jelentős.)

⁸ V. ö. Dékány: Communautés et organisations. 1939. 2. fejt.

2. A „kollektív” lélektan.

Erről a leggyakrabban oly értelemben esik szó, mintha ez volna maga az *általános* társadalomlélektan. Kétségtelen, hogy tendenciája szerint az, valóságban azonban annak csak egy, némileg eltorzult árnyalata, variánsa. Maga a szó is: „kollektív” oly értelemben szerepel, mint: „társadalmi”, holott jelentése szűkebb ennél; annyit tesz, mint „társult”, társulásba jutott. A szó eredete (colligere: összegyűjteni) világosan elárul egy lappangó *előfeltevést*: vannak t. i. létezők, melyek eredetileg külön vannak és különböző társító aktusok révén belevonatnak egy egységbe, társulásba, kollektívumba. Az elsődleges létező az egyén, ehhez képest a társas csoport csak másodlagos lesz – és lehet, – azaz egyénekből kialakult felépítmény. Ez az előfeltevés pedig tudományunkra nézve jelenti azt, hogy csakis az egyénlélektan lehet az alapot képező tudomány, a „kollektív” lélektan csak egyik hajtása ennek, mely kifejteti azt, minő vonások vannak az egyénekből, amelyek alapján az egyén csoportos életbe illeszkehetnek, azaz társulhat. E szerint a kollektív lélektan nem a *társas egységek lelki folyamatainak* a vizsgálata, hanem az egyének lelki *társulhatóságának* elmélete.

Kor jellemző ez; csak individualista alapról tudunk elindulni. Valóban ma sem tudunk kellő nyomatékokat adni egy párhuzamos, ellenkező előjelű előfeltevésnek, mely szerint az ember eredetileg társas csoportba, családba születik bele, ebbe beleolvadva él; élete, növekedése további folyamán egyre több és többféle csoportba jut, abba beleéli magát, hol többé, hol kevésbé intenzív tagja lesz azoknak, a családon kívül tagja a községének, egyházának, népének, államának stb. Ez pedig igen vilá-

gos tény-sor. Kérdés, hogyan alakul így ki mégis *α* magát egynek és önállónak érző egyén? Erre is világos tények utalnak. Ilyenek: éppen a sokféle csoport közt mintegy sejtközi hézagok keletkeznek; a kultúrában való emelkedés, az iskolázás, főképp a magas kultúra, a városi élet szabadsága stb. oda vezetnek, hogy az egyes ember kerek, „önálló egyén” lesz. Az individuum történetileg késői: de széles körben áll fenn az a vonatkozástörvény, mely szerint az egyén már csak a maga „belső törvényének” engedelmeskedő, autonóm lény lesz s lelki élete egy *én*, mint mag és hordozó elv körül folyik le.

Azonban a köznyelv minden *én*-nel párhuzamosan szerepelteti a *mi* szót is: *mindkettő* sajátos lelki életnek magja és hordozó elve. Csak az a kérdés, hogy az utóbbit minőnek nézzük, mennyire tartjuk számon; vájjon pusztá gyülekezethez, halmaznak, kollektívumnak nézzük-e, avagy őseredeti egység-érzés (*konszenzus*) van benne, „mély-társulás”, azaz közösség van előttünk.

Maga a tudományos önmegfigyelés is előtérbe helyezi az *én* kialakulását; az introszpekcio előmozdítja, hogy az egyén *önmagára* nézzen; a megfigyelő magát szubjektummá *teszi*, hogy szembenézzen egy objektummal. E közben pedig gondolatban elhalványulnak társas környezetéhez fűződő lelki szárai, mert az introszpekcio nagyfokú önkonzentrációt követel, csak egy *én* köré koncentrált élménysor játszik itt főszerepet. Csak helyel-közzel tudja a megfigyelő magát „transzszubjektíválni”, mintegy kitágult *én*be helyezni.¹

Maga a társadalom is felelős azért, hogy akár fejlett az egyéniség, akár nem, mert csak átlag-vonások lerakata, melyet önmaga művelése nem is érintett, – derűre-borúra mindenkit kerek „egyéniességnek” tekintenek és szelvében azt hiszik, hogy a társadalom semmi egyéb, mint egyének összege. Az egész 19. század hordozta ezt a nézetet s akadálytalanul bejutott a tudományba is, mely így tette fel a kérdést: mi „hozza össze” az egyeseket, melyek „eredetileg külön állnak”. Nem vette észre, hogy az embercsoport lehet *eredetileg* társas, azaz kezdettől fogva több mint „halmaz”. Persze van eset arra is, hogy egy halmaz először van meg, s később lesz társas egység.

Az is jellemző, hogy a *társulás* kérdését hogyan kezdik

megragadni a 90-es években. Sokáig tartja magát pl. G. Tarde utánzás-elmélete;² „egyik” lélek utánozza a „másikat”, mert természetesnek kell tartanunk, hogy mindegyik „eredetileg” külön lény akar lenni, saját életet folytatni és – mégis van utánzás: ez a rendkívüli, megmagyarázandó jelenség. Viszont fordítva kérdezhetjük: nem az-e a probléma, hogy ki miért kívánna és tudna egyedül álló, és nem-utánzó lenni? Ugyanekkor a német tudományban megered a lelki közlekedésnek, a „megértésnek” a kérdése.³ Mi ver hidat az „egyes, önálló lelkek” között? Tarde-tól származik maga az „interpszichológia” szó,⁴ melyet korábban e sorok írója is alkalmazott – s később is előfordul.⁵ Feltevés itt is az: „egyik” lélek háta „másikra”. Ugyanekkor roppant csodálatosnak érezték azt, hogy egyik lélek miképp „terjed át” a másokra (contagion mentale), holott épúgy problémánk lehet az ellenkező irányban: miképp képes az egyes ember magába zárkózni, mikor bölcsőbeli korától kezdve társas kapcsolatok sűrű szövedékének közepette fejlődik.

Ma az lett végre is a közfelfogás,⁶ hogy párhuzamosan lehetséges kétféle lelki központ, az *én* és a *mi*. A mi-tudattal (Wir-Bewusstsein, *we-feeling*) a 20-as évektől foglalkoznak s egyre több következményre bukkannak.⁷ A világháború, mely a közösségi érzéseket fehérizzásig hevítette, előmozdította az individualista felfogás hitelvesztését. Így az ú. n. kollektív lélektan is részben hitelvesztett lett; látjuk már, hogy nem mindent „az egyénből” kell leszarmasztatnunk.

A kollektív lélektan az individualista *kiinduláson* túl még sok hibája van. 1. Az egyesek lelki életüknek a *tartalmában* változnak, nemcsak alanyi központjukban (*én* és *mi*), de a tartalom különböző lesz a szerint, hogy *minő* társas *jellege* van a csoportnak. Ez máig lappangó és nem tudatos kérdésfeltevés maradt (v. ö. alább). Még sokkal nagyobb hiány a kollektív lélektanokban 2. a társas csoport *nagyságméretének* bizonytalansága: a „társuló” egyén mintegy elveszti a talajt lába alól és bizonytalan messzeségben úszik a társadalom tengerén. Pedig konkrétan nagyságméret nélkül nem is lehet szó problémák soráról. Pl. ha a csoport csak a család nagyságméretében jelentkezik, akkor bajos szólani „közvéleményéről, legfeljebb csak családi szellemről. E sorok írójának kísérlete⁸ tuda-

tosan egy történetileg önálló, *nagyobb egység*: egy nép nagyságmértét tartotta szemé előtt; csak így tudunk beszélni pl. a nyelv, a hagyomány lélektani szerepéről. 3. Legnagyobb bajokat a kollektív lélektanban mindmáig a teljes rendszertani bizonytalanság terén találjuk, s végül 4. a szemlélet erőtlenségével összefüggő elvonás vértelenségébe. Itt is, ott is oly zavart hoznak ezek magukkal, melyek a kezdőt igen nagy zavarba ejtik. Néhány példát az ily zavarra: aki pl. Mc Dougall Bevezetését,⁹ mely roppant népszerű lett, kezébe veszi, azt hiszi, hogy a társas lélektan fő kérdéseivel megismerkedhetik, holott az előszobába is alig jutott be. Csak arról van szó, hogy mikép juthatnak társulásba az egyesek ösztönük *alapján*, érzelmeik, akaratuk, utánzásuk, játékcselekvényük stb. *alapján*. Nincs itt szó társas lélektanról; ezt szerzőnk csak később pótolta valamelyest.¹⁰ Egy másik fajta zavar: a nyelvész Kleinpaul szellemesen a nyelv alapján azt mutatja be, hogy a lélekről a közrendű nép mikép gondolkodik; s ezt nevezi „Volkpsychologie”-nak.¹¹

Az egyes nemzetek irodalmának¹² mind megvan a maga külön jelleme. Ezt röviden jelezzük. A hozzánk legközelebb álló német lélektani irodalom a legnagyobb hajlamot mutatja az egyéni lélekben való elmerülésre, viszont a másokéba való behatolás nem vezet szemléletes eredményekre.¹³ Minél újabb a kísérlet, rendszeren annál elvontabb¹⁴ és a legtöbb megáll a pusztán *viszony-felvétel* kérdésénél.¹⁵ A viszony-felvétel még csak a probléma indítása és összekavarodik a társas viszonyfajta (Beziehungslehre) tanával. Más egy viszony megléte és annak *lelki* tükröződése, „érzése”. Hellpach pontos meghatározása pl. ez: „Sozialpsychologie oder *Mitseeelenkunde* (sic) heisst der psychologische Forschungszweig, der die Ermittlung und Ergründung aller seelischen *Beziehungen* zwischen Mensch und Mitmensch zum Gegenstande hat.” Ily alapon mindenféle indulási nehézség keletkezik; maga a kérdésfeltevés állandó probléma maradt.¹⁶

Az olasz irodalom korábbi indulást mutat; már a 60-as években figyelmet érdemelnek C. Cattaneo írásai.¹⁷ Századunk elején P. Rossi¹⁸ írásai emelkednek ki, ugyanakkor A. Stratico¹⁹ is figyelmet érdemel. Ujabbban azonban az olasz irodalom keve-

sebb nemzetközi figyelemben részesül, mint előbb. Az olasz irodalom színesebb, nem oly lehetetlenül elvont és száraz, mint aminő a német irodalom több főképviselője.

A franciáknál Durkheim lélektan-ellenessége nagyon hátráltatóan hatott: a társadalom „dolog”, amelyet *nem* lélektani velejárok szerint kell megérteni. Ez volt a dogma. Rendszerező irodalom alig fedezhető fel.²⁰ Elég, ha egy-két példára utalunk.²¹

Az újabb angol irodalom sem mondható különösen gazdagnak.²²

Kisebb *országokból is* kiemelkedik s nemzetközi közfigyelemben jut egy-két szerző; nevesebbek Hollandiában H. L. A. Fischer,²³ Lengyelországban Znaniecki,²⁴ még emlegetik a horvát L. Kraskovic-ot is,²⁵ az indiaiak közül Mukerjee-t.²⁶ Hazai írók közül Farkas G. könyve²⁷ külföldiek előtt' nem ismeretes, viszont jól ismerik Leopold L. könyvét a presztízsről (1908) német és angol fordítása révén.

Nem látunk, íme, valaminő különös gazdagságot. Egészen megváltozik a képünk, ha az USA irodalmára térünk: szinte elárasztja tárgyunkat az amerikai irodalom rendkívüli bőségben.²⁵ Nem állítható, hogy ezek a könyvek egyszerűen oly *text-bookok*, mint az amerikai szociológiai könyvek jórésze. Rendszertanilag is folytonos a fejlődés bennük. Szinte nemzeti tárgy a társadalomlélektan is a szociológia mellett. Mi az oka e gazdagságnak'? Részben egy erősebb lelki tapadási hajlamot árul el: a USA népe *védekezik* az individualizmus túlhajtásai ellen. Másrészt a kulturális *fejlődés* rajzává is szélesednek a művek: pótolják részben az európai hisztorizmust. Történeti távlatokba vezetnek bele. Nagy szerepe van az *egyetemeknek*, több külön társadalomlélektani katedrájuk van. Viszont a történeti távlat rontja azt az időtlen tárgyalási módot, mely lélektanban szükséges és mélyebb elemzésébe vezet annak, hogy mi egy folyamat lényege. A leírás így olykor felületes nomenklatúrákra vezet.

(*Visszatekintés.*) Láttuk az ú. n. kollektív lélektan hibáit s mai nehézségeit. Főtéma: miképp kapcsolódnak – az „egyének”, így e tudományból voltaképp egyéni kapcsolódástan lesz, ami kevés. Kellene az, hogy tudjuk, a *csoportban* minő a lelki

funkciók sajátos menete. Ez háttérbe szorul. Mi az oka ennek? Hiányzik annak a tiszta képe, aki (*ami*) funkcionál, azaz az egyes társas egységek. Ezeket elemzi az újabb tudományág, a társadalmi *morfológia*.²⁹ Ez a szociológia ügye, azonban fontos a társadalomlélektanra nézve is, mert mikép ismerhetem a társas lélektani folyamatokat, ha nem tudom, hol, mily csoportban folynak azok le? Végre is egy klikk, egy tömeg, család, egyesület, cég, nemzet, állam stb. mások lényegük szerint és más a lelki funkciójuk is. Egy ú. n. lélektani tömeg (Le Bon) merőben alkalom-szülte alakulat; eo ipso világos, hogy benne semmi szerepe nincs pl. az áthagyományozás akaratának. Előtte nincs értelme a kegyeletnek sem. A klikk mindig aktuális érdekeket szolgál, tehát közönyös is a kegyelet iránt, de lehet oly helyzetben, hogy önző célja érdekében kegyeletet fejleszt. Család és állam az örökkévalóság nézőpontjában élnek, számukra viszont alapvető a kegyelet, vagy a loyaltás. Egy vállalat, cég keretében nagy szerepe van a „célracionálisnak”, egy nemzet viszont „érzületekben” gazdag stb.

A kollektív lélektan azért lesz annyira üres, mert a társadalom merőben elvont fogalmába kapaszkodik, s ezen nem jut túl a konkrét-reális élet felé. Hiányzik tehát a morfológiai tüzetesebb látás s így – továbbra is uralkodó marad az individualizmus, amelynek a „kollektív” lélektan az ellenlábasa volna. Kivált a mai, szélesebben látó társadalomtan képviselői előtt feltűnik, hogy napjaink társaslélektanában minő kevés a jó és kiadós megfigyelés, még akkor is, amidőn a gyakorlati élet illetékesével egyenesen kínál; ilyen, mióta az ú. n. fajta kérdése napirenden szerepel, a lelki „asszimiláció” kérdése; ez tipikus társaslélektani kérdés. A régimódi kollektív lélektan e mellett elmegy, éspedig azért, mert számára nincsenek *külön* társas egységek, csak *a* társadalom fogalmával operál. Így morfológia hiányában a „kollektív” lélektan öncsonkítást végez magán s az egyre inkább elavuló diszciplínák sorába kerül.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Dékány: A társas én, mint a társadalomlélektan alapproblémája. Athenaeum. 1924. 35-52.

² V. ö. róla Matagrín: La psychol. sociale de G. Tarde. 1910. Blonder. Introd. à la psychol. collective 68-90.

- ³ V. ö. Dékány: Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe. Kolozsvár, 1918.
- ⁴ Archive d'anthropologie criminelle. 1904.
- ⁵ G. Dumas: Traité de psychologie. 1924 II. köt. 739-764. G. Dumas cikke: L'interpsychologie.
- ⁶ A 20-as évek előtti álláspontra nézve v. ö. A nép- és társadalomlélektan mai állása c. szemlénket. Athenaeum. 1920. 11-32.
- ⁷ Th. Litt: Individuum u. Gemeinschaft. (Először 1919.) 3. kiad. 1926. - Künkéi: A közösség. M. ford. 1940.
- ⁸ Bevezetés.--a. társadalom lélektanába. Pécs. 1923.
- ⁹ Introduction into the social psychology. 1908. Azóta több, mint 20 kiad. Ném. ford. is.
- ¹⁰ The group mind. 1920.
- ^u Volkspsychologie. 1914.
- ¹² Ezt nem lehet jól látni L. H. Ad. Geck roppant szorgalmas összeállításaiból. Sozialpsychologie im Auslande. 1928. Sozialpsychol. in Deutschland. 1929. V. ö. Die Entw. der Soz. psych, in Deutschland. (Vierteljahrschr. f. wise. Pädag. 3. köt. 1927.)
- ¹³ Szemléletes mű: Müller-Freienfels: Alig. Soz. u. Kulturpsych. 1930.
- ¹⁴ E miatt roppant keveset mondanak, mint H. L. Stoltenberg: Sozialpsychologie. 1914. és 1922. Épigy W. Hellpach: Elementares Lehrbuch d. Sozialpsychologie. 1933.
- ¹⁵ Ez néhol már a címbe jelentkezik, mint Steinberg: Die seelische Eingliederung in die Gesellschaft. 1933.
- ¹⁸ V. ö. A. Fischer: Psych, der Gesellschaft. 1922. (Kaffka: Handbuch d. vergleichenden Psychol.)
- ¹⁷ Dell'analisi neue menti associate, Dell'antitesi come metodo di psicologia sociale. 1865.
- ¹⁸ Róla: F. Squillace: Il probléma della psioologia oollettiva e sociale e l'opera di P. Rossi. Művei: La psicologia collettiva. 1900. és Sociologiae sociale collett. 1904.
- ¹⁹ La psicologia collettiva. 1905.
- ²⁰ Ld. D. Essertier: Psychologie et sociologie. 1927. Alcan.
- ²¹ Ch. Blondel: Introduction à la psychologie collective. 1928.
- ²² Ld. pl. J.W. Sprouls: Social psychology interpreted. London. 1927. Rob. Thouless: Soc. psych. 1925. J. Sutherland: The bonds of society. London. 1914.
- ²³ De Psyche der Menigte. 1911.
- ²⁴ The laws of social psychology. 1925.
- ²⁵ Die Psychol, der Kollektivitäten. Ném. ford. Vukovar. 1915.
- ²⁸ Introduction to social psychology. 1928
- ²⁷ Az emberi csoportok lélektana. 1916.
- ²⁸ Hazánkban a Fővárosi Könyvtár maga – Enyvári Jenő buzgalma folytán – 10-20-szor annyit tartalmaz, mint más közgyűjtemény. Ezt az anyagát említjük itt. E. M. Ross: Social psychology. 1908. (Rövidítettük: Soc. ps.) Ch. A.

Ellwood: An introduction to soc. ps. 1916. újabban: The psych. of human society 1925., ném. ford. is. 1927. Allport: Soc. ps. 1924. L. L. Bernard hatalmas összefoglaló könyve: Soc. ps. 1932. a legismertebbek. Továbbá: J. «F. Brown: Psychology and the social order. N. Y. 1936. J. M. Reinhard: Soc ps. Chicago. 1928. J. Katz and 11. L. Schanck: Soc. ps. NYork. 1938. J. Jeffrey Smith: Soc. ps. Boston. 1930. Knight Dunlap: Soc. ps. Baltimore. 1925. Krueger and Reckless: Soc ps. N. Y. 1931. Folsom: Soc. ps. N. Y. 1931. Kimball Young: Soc. ps. N Y. 1930. E. Barker: National characters and the factors in its formations. N. Y. 1927. H. Judd: The psychol. of social institutions. N. Y. 1926. Stratton: Soc. ps. of international conduct. N. Y. 1929. W. R. Dennes: The method and presuppositions of group psychol. Berkeley Univ. 1924. J. M. Williams: Principles of SOC. ps. N. Y. 1922. Myerson: Soc. ps. N. Y. 1934. La Piere and Farnsworth: Soc. ps. N. Y. 1936. Mindez két évtizeden belül!

²⁷ Ennek rendszerére ld. Dékány: Communautés et organisation. 1939.

3. Helyzet, magatartás- és viszonylélektan.

Az *általános* társaslélektan azokat a lelki jelenségeket vizsgálja, amelyek *általában* az emberek együttélése közepett fejlődnek ki, a csoportban-léttel adódnak. Vannak ezek között olyanok, amelyek nem *egy-egy csoport-fajta* lelki életére jellemzőek, hanem egy társadalmi *helyzettel* adódnak: ez annyiban különleges kérdés (más mint a csoport életének kérdése), amennyiben egy-egy „helyzet” *együtt nem élő*, szétszórt emberhalmazt érint. Ilyen pl. az ú. n. kisebbségi helyzet. Kiki külön is tudomással bír arról, hogy kisebbségi helyzetben van,¹ s egyben tud másokról, akik hasonló helyzetben vannak; de alig érintkezik velük; magatartásukat végre is nem épp a társaik határozzák meg, hanem a maguk „helyzete”.²

Ezzel a kutatási ággal párhuzamosan alakul ki a *magatartások* lélektana.³ Ilyen pl. a többséggel, vagy a hatalommal szemben a *loyalitás* magatartása. Ugyanílyen a közösségeket érületi téren elhagyó *renegátoknak* a magatartása:⁴ az ily magatartás egy „érzülettörés” után következik be. Valaki nemcsak átpártol valahova, hanem „ellentétes előjelű” érületi közösségbe csap át, egy „érzületi ellenséghez” csatlakozva, önzésből, vagy könnyűvérűen, de mindig a jobb reményében, számítással. Nagyon sok elemző munkát kíván egy-egy társas *viszony* lélektani elemzése, pl. az alárendeltségé, az engedelmességé, a

tekintélyé és *presztízsé*. Ez utóbbira irodalmunk is érdekes példát szolgáltat.⁵

Az egyes viszony-nemek kidolgozása, elemzése igen megszire mehet; a finom elemzés példája: M. Sehelex könyve.⁶ Az ily kutatás összefüggésben van az ú. n. viszonzyszociológiával (*Beziehungslehre*), melynek első vázlatát L. von Wiese⁷ adta, de elemei már Simmelnél⁸ megtalálhatók (1908), s akkor mint „formális szociológia” próbált megindulni. A viszony valóban nemcsak lélektani kérdés, de megalapozása jórészben odatartozhatik, az egyes esetek szerint több-kevesebb mértékben. Mindenesetre a viszonylélektani kutató mellőzni nem fogja tudni a mai viszony-szociológiai kezdeményezéseket.

A viszonyok meglétének jórészét nem is érezzük. Vegyük pl. az alárendeltségi viszonyt. Valaki ily viszonyban lehet ténylegesen a nélkül, hogy *érezné* az alárendeltségét. Lehet, valaki „érzi” az alárendeltségét; ez árthat magának a viszonynak. Lehet az alárendeltséget „éreztetni”; ez nem ritkán ellenakciót SEÜlhet stb. Látható, hogy egy viszony és annak lelki képe (érzése) más és más lehet. Tehát a „viszonyok tana” – a szociológia egyik kérdéstömbje – más, mint a viszonyok társadalomlélektani elemzése.

JEGYZETEK.

¹ Színes leírások találhatók nálunk Szvatkó Pál írásaiban; így: „Magyarok a határon túl” címűben (Mi ai magyar most? c. ko 11. köt. Pantheon. Évn. 1935? 166-178. 1.)

² V. ö. Dékány: A kisebbségi lélek. Bp. Szemle. 1938.

³ V. ö. egy orvosnő, V. Strasser terjedelmes könyvét: *Psychologie der Zusammenhänge u. Beziehungen*. 1921., melyben kivált a VI. fej.-ben sok indítás található.

⁴ V. ö. tanulmányunkat: *A renegát lelki arca*. Pannónia. 1940. évf.

⁵ Leopold L.: *A presztízs*. 1908., ném. és ang. ford. is.

⁶ Wesen u. Formen der Sympathiegeföhle. 3. kiad. 1926.

⁷ Alig. *Soziologie als Lehre von den Beziehungen u. Beziehungsgebilden der Menschheit*. I. Teil. *Beziehungslehre*. 1924. (2. kiad. is, rövidebben.)

⁸ *Soziologie*. 1908.

4. Tömeg- és sokaság-lélektan.

Ritka eset a társadalomlélektanban, hogy egy részleges tan mindjárt teljes világossággal indul meg: Le Bon magyar fordításban is megjelent könyve¹ mindjárt világossá tette a

probléma magvát, lévén Le Bon természettudós, ki kitűnő megfigyelőképességgel rendelkezett. De nem lett világos a probléma *köre*: számos jelenség csak *tömegszerű* (pl. parlamenti tumultusban, esküdtszéki tárgyaláson stb.), de ez a vonás nem tesz még tömeggré valamely csoportot. Újabb vizsgálódások is megerősítették,² hogy Le Bon helyesen meglátott tényekből *indult ki*, bár túl messze ment a következtetésekben. Valósággal a szenzáció erejével hatott – kivált az iskolázott és művelt emberekre – az, hogy mennyi az irracionális elem a lelki életünkben, amelyek kitörnek a mélyből, ha „tömeglénnyé” válunk, tömegizgalom hatása alá jutunk. Színes képekben tárultak fel egyes vonások, minők a lelki ragályozás, illúziókra való hajlam, az ingerelhetőség és izgalmasság, a felelőtlen impulzivitás; hasonlókép kiderült az „én szétmállása”, a lelki sodortatás, nehézkesség, a lelki összezsugorodás (parány-érzés), mely kisebbrendűségi érzést vált ki, úgyhogy a tömegember belsőleg vezető után kiált.

Tanulmányozták továbbá a forradalmi tömeget, s a köznapit – „csöcselék” arcát, kezdetben, kivált az olaszok, főként Sighele.³ Újabbban arra is rá kellett bukkannunk,⁴ hogy a tömeg jellemvonásai nem hirtelen állnak elő, hanem nyugtalan korban, lét-válság idején megvannak a *szétszórt* tömegben is a tömeg vonásai („*előtömegek*”). Az újabb irodalom már áttekinthetetlené kezd nőni.⁵

Legújabbban Ortega y Gasset⁶ adott fordulatot a tömeglélektannak. A tömeg ugyanis lehet „*szétszórt*” (köszóval a „széles közönség”, „köz nép”, man in the street, sokaság stb.), vagy *együttes* tömeg. A Le Bon-féle lélektan ez utóbbira vonatkozik: a tömeg jellem egy „szenzáció” ütésére hirtelen keletkezik egy együttes csoportban; az ily hirtelen erős élmény kibillenti az ész uralma alatt álló, azaz egyensúlyozott lelket egyensúlyi állapotából; ebből ered irracionálitása, impulzivitása stb. Ortega nem az ily *együttes* tömegre gondol, hanem a mai, „eltömegesedett” társadalom széles rétegére, melynek „alsó” elemei azonos vonásokat mutatnak, minő a történetelenség, csökkent felelősség, az elit-gyűlölet, az igények káosza stb. Ez, íme, a *sokaság*. A francia nyelv különbséget enged tenni *foule* és *masse* közt; erre a mi nyelvünk is módot ad, el-

választjuk az *együttes* „tömeget” és a szétszórtan élő „sokaságot”, mely „a sajátosan nem kvalifikált személyek összege” (Ortega).

Ennek is van már rendszeresebb lélektani leírása A. Joussain kísérletében.⁷ A mai „nagymeretű” társadalom megértésére ez már egyre nélkülözhetetlenebb. Az „alattvalók” egy államban egyre kevésbé tekinthetők passzív halmazoknak, egyre jelentősebbek lesznek *aktív* tömegek.⁸

Most már egyre gyakrabban kerül szóba a tömeglélektan *alkalmazása* is. Kezdetben főképp arra gondoltak, miképp lehet alkalmazni a történet magyarázásában, pl. az antik élet és irodalom mélyebb megértésében,⁹ avagy a forradalmak elemzésében,¹⁰ újabban azonban a mai tömegek vezetésére is gondolunk; ilyen tömeggé válhatik a *hadsereg*,¹¹ ilyené a politikai párt.¹² Végül a sajtó és publicisztika terén is nagy szolgálatokat tehet a tömegek lélektana.¹³

JEGYZETEK.

¹ Psychologie des foules. 1895.

² Ld. pl. Freud jó könyvét: Massenpsychologie u. Ich-Analyse. 2. kiad. 1923.

³ Több tanulmányban: I delitti della folla. 1902. La coppia criminale. 1897. L'intelligenza della folla, 1906. Továbbá: Rossi: L'anima; della folla. 1898. I suggestionari e la folla. 1902.

⁴ V. ö. tanulmányunkat: A tömeg előélete. Emberismeret. 1936. 20-29. 1-

⁵ Csaik a legkiválóbbakat idézzük: G. Colm: Die Masse. Archiv f. Soz. wiss. 52. köt. Th. Geiger: Die Masse, u. ihre Aktion. 1926. Vleugels: Der Begriff der Masse. Jahrb. f. Soziologie. II. köt. 1926. U. a Die Masse. 1930. Bohn-Alphandéry-Lefebvre: La foule. 1934. (Alcan). Moede: Exper. Massenpsychologie. 1920. G. Stieder: Person u. Masse. 1929. Conway: The crowd in peace and war. 1915. stb.

⁶ A tömegek lázadása. 1929. M. ford. 1938.

⁷ La psychologie des masses. 1937. (Bibl. de philos. scientifique. Új sorozat.) Nálunk figyelemreméltó Schütz Antal cikke: Tömeg és elit. Kath. Szle. 1935. 277-86. és 366-72.

⁸ V. ö. H. Marr: Die Massenwelt im Kampf u. ihre Form. 1936.

⁹ Ld. pl. Hornyánszky: A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban. Akad. Értek. 1915. Avagy: Szücs-Szomor: Tacitus mint tömegpszichológus. 1928. Seiler: Die Masse bei Tacitus (diss. Erlangen.) 1936.

¹⁰ Ld. már: Le Bon La psychol. de la révolution française. 1902. Cristensen: Politik u. Massenmoral. 1912.

¹¹ V. ö. Dékány: Tömegelektani erők a hadseregben. M. Figyelő. 1916.

¹² V. ö. Bartels: Lehrbuch der Demagogik. 1905 (ma is igen figyelemre méltó):

¹³ Ld. Krumbacher: Grundfragen der Publicistik. 1935.

5. Politikai lélektan.

A társadalomlélektan ágai közül a legkevésbé van ma előtérben a politikai lélektan, mely szinte árnyékéletet él, holott a mai társadalom vezetése egyre körülményesebb, s a gyakorlati politika is parancsolóan követel szilárdabb politikai lélektani ismereteket, melyek fölülelmednek régebbi meggyőződésekben, feltevésekben a politikai lelkiséget illetően. Itt legnehezebb a *doxa*-nak *epistémé*-ig emelkedni. A politikai lélektani fejtegetések gyakran a nélkül születnek meg, hogy tudatában lennének hovatarozandóságuknak s legtöbbször a publicisztika köznapi síkjával – a közvélemény befolyásolásával – elégednek meg, nem egyszer vezércikk-stílusnak. Ez annál inkább feltűnő, mennél inkább tudjuk azt, hogy a politikai lélektan a legrégebb tudományágak közé tartozik: egyszerre született meg a görög államtannal. A Platón-féle Politeiában már sok – és máig figyelemreméltó – politikai lélektani fejtegetést találunk: az egész mű voltaképp politikai elit-elmélet; ideáltipizáló irányú ugyan, de nem utópikus álom, mint kétévezreden át hitték.¹ A sokkal realiztikusabb Aristoteles is sok pszichológiai adalékot közöl Politikájában, mely aztán jogászai, vagy történetészi kezekbe került, kik a lélektani részeket háttérbe szorították.

Az újkorban az abszolút államok szerveztetnek meg. Ebből a korból eredt egy politikai-lélektani csúcsp probléma, mely sokáig beárnyékolja a többi kérdést: az elvont alattvaló egyetlen magatartása az engedelmesség a „szuverén” állammal szemben.² Az alattvaló ideáltipizált képét felváltotta a már sokkal aktívabb és határozatképesnek gondolt elvont „állampolgár” képe. Megindult az eszmélkedés: minő lehet ennek az aktív tényezőnek a szerepe? A „szerződéses államelméletek” Hobbstól

Rousseauig kikristályosították ennek a képét: a „szavazó polgár” dönt – észszerűen – az államélet kritikus kérdéseiben. Kialakul az elgondolás, hogy az egyéni akaratok összege (volonté de tous) valamiképp elégtelen, s ennek fel kell *fejlődnie* egy „igazi közakaratig” (volonté générale). Eljutottunk végre is a 18. században Rousseau demokratizmusáig, mely végighullámozott hatásaiban egész a világháború végéig. Az államtanra nézve lényeges az, hogy ez a racionalizmus korától oly emberképet örökölt, melynek végre is *voluntarizmusba* kellett torkolnia; a polgár lényege az, hogy „közakaratot” termel, dönt; ő a szavazó, az államért a „nép”, a „közakarat” felel.

Csodálatos az, hogy ez minő formalizmussá nőtte ki magát; voltaképp egy szavazó apparátuson gondolkodtak, parlamenten, törvényhozáson, holott voltak mélyebb problémák: az állam eszméjét hordozó széles körök (elit³ és a közrend) *egész szellemi arculata*, érzelmek világa stb. A világháború alatt utalt már erre A. Menzel bécsi rektori beszédében: „Az állam az ember lelki életének az eredménye; ebben és nem a külső berendezkedésben van a tulajdonképeni gyökere az államnak”. Megállapítja:⁴ „Az államtan, amennyiben egyáltalán lélektani tere megy, a lelki jelenségek közül *csak az akaratot* szokta tekintetbe venni. Gondolatok és érzelmek azonban éppen oly jelentősek. Csak mióta felmerült az állami nép (Staatsvolk) elvont egysége, vált lehetővé az államszemélyiség jogászai konstrukciója. Azonban az állam nem tudna egy napig sem megélni egy legalább is lappangó politikai *közösség-érzés* nélkül.”⁵

Ma is csak úgy áll a helyzet, hogy a politikai, közösségi érzületek roppant szövevényes világa felderítetlen marad; megelégszünk formális elintézással: közakarat *van*, („hiszen lennie kell”). Bővebb lélektani elemzés szükségtelennek látszik,⁶ s nem töri túlságosan magát a tudományos államtan sem,⁷ hogy e rejtélyes állam-motort tisztázza. Lélektani vizsgálat – egy hosszú genesis vizsgálata – nélkül az ú. n. népakarat (vagy közakarat) nem lesz más, mint egy államtan elméleti kiindulás *posztulátuma*, mely nélkül az elmélet összedőlne.

Ugyancsak különös az, hogy míg a racionalizmus – az egyetemes emberi józan ész feltevése – korából kisarjadt elmélet egy formális voluntarizmusban halkult el, az ellenlábasa:

a történeti jogiskola alapján sem jutottak el messzire, amely viszont „az ellenkező végletbe esett, amennyiben az irracionális lelki elemeknek tulajdonított kizárólagos érvényt” (Menzel). Itt ugyanis – more romantico – eljutnak a népek-nemzetek irracionális *lét-akarásáig*, amely a nemzeti érzület körében revelálódik. Erre nézve már a 18. század végén megindulnak a vizsgálatok, mint pl. a nemzeti büszkeségről I. G. Zimmermannnál,⁸ avagy a hazaszeretetről,⁹ mely vizsgálatok lélektani szempontból még máig sem túlságosan mélyedtek el.¹⁰

A 19. század végén félig biológiai, félig lélektani szempontból kezdenek foglalkozni az imperializmus, a politikai terjeszkedési vágy kérdéseivel is.¹¹

A múlt század vége felé nagyon jellemző bevilágítást adnak a politikai *magatartások* változásába oly írók, mint Nietzsche, M. Scheler,¹² avagy Thomas Mann¹³ stb. Sajátos az, hogy a korkritika vagy kultúrkritika politikai lélektani térre minő könnyen tér át.

Azt várnök, hogy a mai „nagyméretű társadalom”¹⁴ aránylag korán indítja meg a rendszeres politikai lélektani vizsgáldást. Graham Wallas, e sorok írójának londoni tanára, azonban még inkább csak ígéreteket jelez munkájában.¹⁵ Ujabb munkák sem tekinthetők alapvető jellegűeknek.¹⁶

Az állam lélektani alapjai közé tartozik a jogrendszer mögött rejtőző *jogérzetek* (helyesebben: jogérzületek) világa. Hogy ez lényeges, már a múlt század közepén világos volt. Vizsgálata még ma sem mondható előrehaladottnak;¹⁷ hasonlókép a szokásjog lélektani vizsgálata.¹ Hogy általában a jogéletnek micsoda jelentőség jut az államban, annak lélektani oldalával ma sem vagyunk még tisztában.

Nagyon fontos a jogalkotás és a közvélemény összefüggésének tisztázása. Nem sokáig tarthatja magát az a nézet, mely szerint a jog mesterséges és észszerű alkotás, s így a jogot egyedül egy-két külön fórum (törvényelőkészítő bizottság, parlament) „hozza”. A politikai lélektan tisztázza, hogy honnan erednek – a közönség széles rétegeiből – azok az ú. n. eszmék, melyek később tételes jogokká racionalizálódnak. Kevés jogtörténész mutatta ezt be a legújabb jogfejlődésre nézve, mégis A. V.

Diecy műve ¹⁹ kitűnő például szolgálhat; a mű bevezetése fontos fejezetet alkot a politikai lélektanban.

A közvélemény régi kérdése ²⁰ egyre újabb formában merül fel és sajátos, alig kap igazi – lélektani – elmélyítést. Mintha a társaslélektani látás, maga a szemléletmód a múlt század végén s a jelen század elején sorvadásnak indult volna a liberalizmus tetőpontján. Az újabb amerikai irodalom már a közvélemény nyilvántartása és ellenőrzése felé halad, de az alaptények még nem eléggé tisztázottak.

Nagyfontosságú a politikai ideológiák lélektani vizsgálata, elsősorban a *politikai „érzületek”* kérdése; ez utóbbit jelen sorok írója tüzetesebben kívánja számon tartani, ²¹ alapvetőnek vélvén azt a politikai életben; magtriv a történeti események is mutatják, a lélek mélységei – az érzületek – vannak átalakulóban. ²²

Last not least, nagyjelentőségű a politikában szerephez jutó *jellem/ornak vizsgálata*. Míg kezdetben egy Graham Wallas szétfolyó formában látta meg a kérdést, s általában a külföldi irodalom e téren színtelen és vértelen munkákat produkált, addig a magyar irodalom Kornis Gyula munkájában oly művet mutat fel, mely magasan a külföldiek fölé emelkedik mind lélektani szakszerűség és politikai érzék, mind pedig tartalmi gazdagság terén. ²³

Bármennyire nyilvánvaló is az, hogy a tömegeknek nagy politikai szerep jut, kivált dinamikus korokban, mégis sokáig varattak magukra azok a vizsgálatok, amelyek lélektani oldalról vizsgálták a tömegnek, mint hatalmi tényezőnek a kérdését. Fr. von Wieser ²⁴ után különös figyelemmel vette fel a kérdés fonalát M. Vaerting, ²⁵ jeni professzor. Könyve jól mutatja, hogy minő sokféle szemponttal kell itt számolni, különösen akkor, ha e téren is oly történeti adatbőségre fog támaszkodni a kutató, mint Sorokin. ²⁶

A politikai lélektannak nagyon jelentős témája az *elit*-kérdés. Részben az egyes „nagyembereket” vizsgálják, ⁷ részben a nemzeti jellemmel való összefüggésüket. ²⁸ Az elit lelki arcának a közösséggel való összefüggésének megrajzolása azonban még a jövő zenéje. Bárminő széteső is ma a politikai lélektani irodalom, látható, hogy ez a kutatásterület is élénk mozgásba jött.

JEGYZETEK.

- ¹ V. ö. Dékány: Utópista volt-e Platón? Athenaeum. 1928. 70-85. U. ott: Platón és a társadalomfilozófia alaproblémája. 1929. évf. 152-164. Mit köszönhet a mai társadalompolitika és szociológia a görögöknek? Parthenon. 1934. 22-32. K. Hildebrand: Platon. Der Kampf des Geistes um die Macht. 1933.
- ² V. ö. Szandtner P.: Az alattvalói engedelmesség problémája. Nagyvárad. 1914. F. Klein: Die psychischen Quellen des Rechtsgehorsams. 1912.
- ³ V. ö. Dékány: Széchenyi elit-öntudata. Társadalomtudomány. 1941. évf.
- ⁴ Zur Psychologie des Staates. 1915. 9. 1.
- ⁵ TL o. 23. 1. 18. jegyz.
- ⁶ Mint pl. H. Delbrücknél: Regierung u. Volkswille. 1914.
- ⁷ Még az sem megy lélektani térre, aki erre a közakaratra nagy figyelmet szentel, pl. Bernard Bosanquet: The philosophical theory of the state. (1899.) 2. kiad. 1910.
- ⁸ Vom Nationalstolze. 1783.
- ⁹ Ld. pl. Sonnenfels: Über die Liebe des Vaterlandes. 1771.
- ¹⁰ R. Michels: Der Patriotismus. 1929. és Hdw. d. Soziologie. 1931. 436-441. – Privat: Le choc des patriotismes. 1931. Történészek is foglalkoznak vele, mint Aulard: Le patriotisme français de la renaissance à la révolution. 1921. Stratford: The history of english patriotism. 1913 (2 köt.).
- ¹¹ Seillière: Le mal romantique. 1908. Philosophie des Imperialismus, Német ford. 1905. Dékány: Az imperializmus lényege. M. Figyelő. 1917. 73-92.
- ¹² Das Ressentiment im Aufbau der Morálén. Vom Umsturz der Werte. Abhandlungen u. Aufsätze 1. 27-234. 1923. – V. ö. Klageis: Die psychologischen Errungenschaften Nitzschea 2. kiad. 1930. K. Jaspers: Nit zeche. 1936. 222-254.
- ¹³ Betrachtungen eines Unpolitischen, 1919. V. ö. Moeller van den Brück Der politische Mensch. 1933.
- ¹⁴ V. ö. Graham Wallas: The great society. 1925.
- ¹⁵ Human nature in politics. 1908, Ném. ford.
- ¹⁶ G. Murchison: Social psychology. The psychology of political domination 1929. Olasz, ford. Rivers: Psychology and politics. 1923.
- ¹⁷ Ld. pi. Fr. Kübl: Das Rechtsgefühl. 1913.
- ¹⁸ Ismerteti Somló: Juristische Grundlehre, 2. kiad. 1927. 366-370.
- ¹⁹ Lectures on the relations between law and public opinion in England during the XIX. century (1904). 5. kiad. 1920. franc, ford. is.
- ²⁰ V. ö. Tönnies: Kritik der öff. Meinung. 1922. Lippman: Public opinion. 1922. The phantom public. 1925. Dékány: A közvélemény erővesztésének okai. Bp. Szemle. 1926. 204-33. A közönség u. o. 1933. 300-23. A sajtó szerepe természetes és mesterséges közvélemény kialakításában. 1938. K. ny. „A sajtó”ból. Lippman: Liberty and the news. 1920. Horváth B. A közvélemény ellenőrzése. 1939. (Szegedi akták). Már közismert az amerikai Gallup-intézet működése.
- ²¹ Politikai lélektan. 1938. Studium.
- ²² V. ö. Le Bon: Múlt és jövő. 1920.

²³ Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata, 2 köt. 1933. Franciaül is: L'homme d'État. 1939. Bibi. de philos, contemporaine. Alean.

²⁴ Das Gesetz der Macht. 1926.

²⁵ Die Macht der Massen (Soziologie u. Psychologie der Massen I.) 1928.

²⁶ Die Soziologie der Revolution. Ném. ford. 1925. L. J.Benda: La trahison des clercs. Babits: Az írástudók árulása (Élet és irodalom 136-170).

²⁷ Így Bogardus: Leaders and leadership. 1934. Giese: Die öffentliche Persönlichkeit 1928.

²⁸ E téren is Kornisnál (Tudomány és nemzet, 1941.) kezdeményezéseket látunk a tudós-típusra vonatkozólag.

6. Népléktan és népkarakterológia.

Maga is lélektani kérdés: miért maradt az *egyes népek* lelki szerkezetének vizsgálata a 20. századra, holott a szomszédos európai népek egy-két évezred óta külön jelleműeknek látják egymást.¹ Egész a 18. századig csekély a tudományos érdeklődés a nép-jellem iránt. Addig ugyanis az államot látták legfőképp maguk előtt, s látták a népet is esetleg, de csak az államon keresztül. Magát az államot sem nézték a maguk saját szerkezetében, egész Bodin-ig. A középkorból sokáig áramlott ki egy sajátos normatív szellem; nem a valóság érdekelte a kutatókat, hanem az, hogy milyennek *kellene* lennie, per dictamen rectae rationis. Közelfekvő volt az a feltevés, hogy a társadalom, a nép épp az állam *útján* juthat egységhez és magasabb színvonalra; az állam eszköz-jelentősége (ez kétségtelen megvan) minduntalan az államra irányította a figyelmet, egyben elvonta a nép autonóm életétől. Ha ezzel az étatizmussal szemben valaki új utat keresett (Vico), sokáig rá sem figyeltek.

Maga az iskoláztatás is ez. irányban hatott. Kétféle művelt réteg volt, melyből a kutatók kikerülhettek: 1. a theologiai műveltségű réteg, mely a népben a hívőt látta, és gyakorlati, missziós lehetőségek lebegtek szemei előtt; 2. a jogászai műveltségűek viszont a népben az alattvalót látták s a nép rendbentartására törekedtek. Mint „elméleti objektum”, a nép nem szerepelt, nem vágyódtak *mint* nép megismerésére.

Lényegesebb fordulat csak a 18. században következett be; újabb műveltségi irányzattal rendelkező elemek fordulnak most a nép kérdése felé. 1. A közigazdák, mint „fiziokraták”, kezdik a nép érdekeit felkarolni a 18. század második felében. Ennek köszönhetjük Mária Terézia és II. József idején a job-

bágyvédő intézkedéseket. Hat ez irány Berzeviczy Gergelyre is. Ugyané korban észlelhető egy másik sajátos jelenség; fellépnek 2. statisztikusok, mint Achenwall, Schlözer, akik hogy jobban, okosabban tudják kormányozni a népet, megvizsgálják a föld és a nép állapotát, közben még egy-egy „nemzet természetes tulajdonságait” is. Sokkal többet jelentenek 3. az írók és a történészek. Ez utóbbiak elég hamar jól észreveszik a széles néptömegek szellemének jelentőségét. Montesquieu kiemeli a nép szellemének (esprit générale) a fontosságát, de egyelőre az „állam népére”, az alattvalókra gondol. Még inkább jelentős e téren Voltaire (génie du peuple). E korban hat a „preromantikus” Rousseau is, kinek nyomán divatba jön a köznép iránti érdeklődés s a természetesség kultusza. Ugyancsak a 18. században hatnak azok a német írók, akik a köznépet már szellemi teremtő erőnek látják, nyelvét, irodalmát figyelik. Herder szava a leghangosabb. Álláspontját tömöríti e mondás: Der Weg zu Gott führt über das Volk.² Gyűjti a nép szellemi termékeit, a dalokat (Stimmen der Völker). A nép szelleme, alap jelleme (Volkscharakter) századok hosszú során át változatlan, hirdeti. A csakhamar meginduló néprajzi és irodalmi gyűjtőszennvedély azonban nem vált a néplélektan javára, hanem az ethnografiát indította meg.

Sokáig hitték, hogy Lazarus M. és Steintal, – két herbartianus kutató (bölcselet az egyik, a másik nyelvész) voltak a mai néplélektan megindítói. Tulajdonkép nem. Lazarus M. írása: Über den Begriff u. die Möglichkeiten einer Völkerpsychologie (1851) nem a mai néplélektan hajnalhasadását jelzi; az ő programja: „a társas ember vagy az emberi társadalom lélektana”, azaz „a szellemi népelet *elemeiről* és *törvényeiről*” szóló – általános – tan; olyasféle törvénytudomány, minőt a kor természettudománya képzelhetett. A kettejük által szerkesztett folyóirat: Zeitschr. f. Völkerpsychologie 1860-90-ig, 20 kötet; utóbb ethnografiai tárgykörű, olyan, hogy a mai néplélektani kutató alighanem hiába forgatja. Nem egyes népek érdekelték akkor a kutatókat, – ami egy empirikus természettudomány korában különösen érthető lett volna, – hanem a romantikusok korától felszínre jutott kultúrtermékek: a nyelv, a jog, erkölcsi közsokás, a művészet

stb. Ugyanig sorsra jutott egy újabb folyóirat, a Thurnwald szerkesztette „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie” 1925-től, mely 1932-től Sociologus lett s rövidesen megszűnt. Alig van benne néplélektani megfigyelés.

Ezzel az ethnopszichológiai anyaggal küszködtek Th. Waitz-tól kezdve Wundt és Lévy Brühlig, de máig sem áll tisztán, minő ez a tudomány-szerkezet. Holott nem lehetetlen nyomára jönni annak, hogy itt nem is lélektanról van szó első-sorban, hanem „alacsonyabb kultúrfokok” műveltségbeli *képződményeiről*. A kultúrfokok: egyes stádiumok; a kezdő „primitív” fok *egy* stádiumokról szóló elmélet (stadiológia) kezdő lépcsőjét jelenti. De ily stádium-elmélet *nem* fejlődött ki. Csak annyi látható (ld. Wundt: Elemente der Völkerpsychologie, 1912), hogy jellege szerint a tárgyalás a *genetikus* lélektan felé vezet, s hogy mennyi ebből a társaslélektani rész, az csak – legfeljebb – egyes fejezetekből olvasható ki. Az egész ethnopszichológia *nem* tekinthető a nép-lélektan egyik ágának.

Népek érintkezése még a 18. században gyér volt a közlekedési eszközök gyarlósága folytán. Mégis megindult már bizonyos összehasonlítás népek „jelleme” terén.³

A 19. század eleje hoz új fordulatot: a romantikusok a népet már nem racionális egyének halmazának érzik, hanem külön népszellemek (Volksgeister) alkotó szerepét emlegetik. Ugyanekkor a „történeti jogiskola” (Savigny, Puchta) felfedezik, hogy a jog, az alkotmány nem az ész műve, hanem a népi lélekből kisarjadó *közerkölcs* (Sitte) talajáról nő fel. Filozófusok is kollektív látásuk lesznek: Fichte, Herbart, Hegel a történetfilozófiájában stb. a közösségi szellem alkotásait érzik ki a történeti életben

Lényegében – ma már látjuk – a romantikusok *korának* (ha nem is maguknak a romantikusoknak) köszönjük, hogy a népet nem az államon *keresztül* nézzük, mint ahogyan a népet a felvilágosodott abszolútizmus korában felfogták. A nép nem pusztán „sokaság az államon belül”, az „állam népe”, amely egyiséget és jelentőséget csakis az állam szervezettsége folytán kap. A nép, vagy nemzet *öntevékeny létező*, megvan történeti jelleme és hivatásérzésének szikrája, mert – megvan szelleme, erkölcsisége, nyelve, közszokása, közerkölcse (Sitte) és művé-

szete. Megvan a maga belső, lelki formája, akkor is, amidőn i feje felett elpusztul az Őt védő állam. Az állam igen sokszor csak összefogja a népi szellemi erőket, szervezi a szervezhető (de nem mindent), az állam koncentráló és rendező hatalom. De nélküle is, – sőt sokszor ellenére is – a nép önállóan aktív történeti tényező.⁴

A múlt század első felében kezdődik meg az a mai állapot, hogy a népek-nemzetek politikailag is önállóaknak érzik magukat s kezdenek is a maguk sajátosságaira eszmélni.⁵ Ugyancsak a század közepén jelenik meg az első magyar népkarakterológiai mű, mely a legfontosabb európai népek jellemzésére ma is érdekes és értékes adalékokat nyújt: Rónay Jácint⁶ könyve (1847).

Sajátoskép népek egymás közti *vitái* kezdik feszegetni a kérdést: milyen ez a nép és a másik. Ide esnek oly művek, minők a túlsókat író A. Fouillée könyvei.⁷ Ezek korai kísérletek; a sok általánosság mellett kevés a valóban jellemző. Ujabbban ráirányult a figyelem a jogász Boutmy-nek az angol politikai jellemről szóló, elfeledett művére is.⁸

Európa nagy békekorszaka 1871 után sajátoskép éppen nem adott különös indításokat a néplélektani kutatások számára. A népek bent ültek határaik között s lehetőleg önmagukra tekintettek egy *paix armée*-ban. Mihelyt azonban a stabilisnak hitt Európában bekövetkezett a háború nagy robbanása, felfriadtak a népek, egymást ócsárolva, magukat megerősítgetve, s – akaratlanul kezdtek pszichologizálni. Így voltakép századunk 2. évtizede mozgatta meg a legkülönbözőbb írókat és gondolkozókat.⁹ Jelszó lett a nemzeti „*önismeret*”. Hatott ez filozófusokra,¹⁰ épúgy, mint történészekre,¹¹ irodalomtörténészekre,¹² néha még ethnológusokra is¹³ stb. Egyesek külön nemzetvédelmi céllal írnak, és gyűjtik a nézeteket.¹⁴

Lényegében tehát a világháborús láz kavarta fel újból a népek jellemének kérdését, jelentékeny irodalmat termelve ki.¹⁵ Ezek közül a háború végén R. Müller-Freienfels könyve emelkedik ki leginkább szemléletességével és sokoldalú tartalmával.¹⁶ Végre is csak az utolsó két évtizedben születik meg az új, *leíró* nép-lélektan, melynek egyre gazdagabb növekedését figyelhetjük meg. Hazánkba is áthatott a mozgalom, először igen széles kultúrfilozófiai és kultúrkritikai nézőpontok hatása

alatt.¹⁷ A népszövetség korában sem nyugodott le a nemzetek egymáshoz mérésének hulláma.¹⁸ Kezdenek módszertani kérdésekkel is foglalkozni.¹⁹ Az anyaggyűjtés nehézségei nem kevésbé nagyok, mint a kiválasztó szempontok tisztázása.²⁰ A kutatás mindamellet megindult s tartós lendületet ígér.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Hertz: Die Theorien über den Volkscharakter bei den Hellenen. Kölner Vierteljahreshefte f. Soziol. 4. évf. U. az: Die allg. Theorien vom Nationalcharakter: Archiv f. Soz. wiss. 54. köt.

² B. v. Wiese: Der Gedanke des Volkes in Herders Weltbild. Die Erziehung. 1939. 121-146.

³ Murait: Lettres sur les Anglais et les Français. 1725. Egy angol névtelen; ném. ford.-ban: Charakteristik der vornehmsten Nationen. 1772.

⁴ V. ö. Dékány: A nép, nemzet, állam viszonya ma. Társad, tud. 1941. évf.

⁵ Ld. a most karakterológiai értékükben újból felfedezett szerzőket (csak a németeket idézzük): Arndt: Geist der Zeit. 1800. (V. ö. K. H. Pfeffer: Die deutsche Schule der Soziologie. 1939. 60-69). Jahn: Deutsches Volkstum. 1810. Menzel: Die deutsche Litteratur, 2. kiad. 1836. R. v. Raumer: Vom deutschen Geiste. 1848. B. Goltz: Zur Gesch. u. Charakteristik der Deutschen (utóbb: Die Deutschen). 1864, stb.

⁸ Jellemisme. 1847.

⁷ Psychologie du peuple français. 1898. és Esquisse psychologique des peuples Européennes. 1903.

⁸ Essais d'une psychologie politique du peuple anglais au XIX-e siècle. 1901. (5. kiad. 1922.)

⁸ V. ö. Vierkandt: Der gegenwärtige Stand der Völkerpsychologie. Neue Jahrbücher f. klass. Altertum. I. Abt, 33. R. Buchwald: Die Wissenschaft vom deutschen Volkscharakter. 1917.

¹⁰ Natorp, Scheler, Keyserling, Eibl (Vom Sinn der Gegenwart. 1933), L. Ziegler (Der deutsche Mensch. 1915), H. Cohen: Ober das Eigentümliche des deutschen Geistes. 1914. stb.

¹ Kivált: K. Breysig: Vom deutschen Geist u. seiner Wesensart. 1932.

¹² Mint pl. Louis Reynaud: L'âme allemande. 1933. Eckhardt S': A francia szellem. 1938.

¹³ M. Wähler: Der deutsche Volkscharakter (Spamer: Die deutsche Volkskunde. 1934. I.)

¹⁴ H. Floerke: Deutsches Wesen im Spiegel der Zeiten. 1916.

¹⁵ Bövebb felsorolás Hurwicz-nál: Die Seelen der Völker. 1919 (a mű egyébként módszertani).

¹⁶ Die Psychologie der deutschen Menschen u. seiner Kultur. Először 1919.

¹⁷ Prohászka L.: A vándor és a bujdosó. 1936. (k. ny. a Minervából). 2. kiad. 1941.

¹⁸ Ld. Madariaga kitűnő könyvét: Englishmen, Frenchmen, Spaniards. 1928. stb

¹⁹ V. ö. W. Hellpach: Einführung in die Völkerpsychologie. 1938. U-az: Geistesgeschichte oder Völkerpsychologie. (Die Welt als Tat. 1940. évf. 249-70.).

²⁰ Ld. Θ sorok írójától: A magyarság lelki arca. Magyar néplélektani rajzok. 1942. 233-264. lk. s az itt idézett irodalmat.

7. A „közösség” lélektana.

A társadalomtan legújabb felfedezései közé tartozik a *közösség* fogalmának pontos megállapítása,¹ miután a „közösség” sokáig többnyire frázisként, szétfolyóan szerepelt. A mai kor „szervezetek” alakításán töri a fejét, ám ezek csak lazább, speciális célú és mesterséges társulatok, melyek hol létrejönnek, hol felbomlanak, mert tagjaikat felszínesen kapcsolják magukba (*külső* tagság). Ezzel szemben a *közösség* „mély-társulás”, mely az egész embert magába öleli, ennek nem speciális munkalkalmakat ad, mint egy különleges célú szervezet, hanem egész életkörnyezetet, mint a család, a nemzet stb., s egész életre vonatkozólag ad sokoldalú programot (sokcélúság, politelia). Így derült ki, hogy a lelki összeforrasztó kapcsok terén is mélyebbre kell ásni a közösségek lélektanának, mint aminő a társas kapcsolatok zöme általában.²

Nagyon jól látta ezt már évezrede a kereszténység, melynek köszönjük „a szeretet felfedezését”. Ennek vizsgálata kell hogy lélektani alapon egyre újabban meginduljon. És íme, ez is vagy ethikai nézőpontra merül fel, vagy pedig metafizikai és fenomenológiai stílusban.³ Így a társadalomlélektan ismét abban a helyzetben van, hogy sajátos problémáit vissza kell magának hódítani.

Egész sorozata van a sui generis közösséglélektani problémáknak, amelyek szanaszét vannak szórva. Ezeket össze kell gyűjteni s újból vizsgálat alá venni. Tönnies,⁴ a közösségek elméletének mai megalapítója, abban a korban élt, amidőn már lélektani elemzés lehetséges lett volna. Műve voluntarisztikus-lélektani jellegű; azonban nem sokkal megy túl szembeállításokon ily fogalmakban:

<i>Közösség</i> (Gemeinschaft) (Gesellschaft)	<i>Közönséges társulás</i>
Eintracht (concordia)	Konvention
„Wesenwille“	Willkür
Consensus	Contractus
Selbst	Person
Sitte	Politik.

Tönnies klasszikus munkája telisded tele van termékeny probléma-csírakkal, melyek még számos kutató tovább-vizsgálását kívánják meg. Még a férfi- és a nő-lélektan is szóba jö itt, mert a közösségi lélek terén a női lélek érzékenyebb és gazdagabb.

Ugyancsak kiemelkedő problémája a közösséglélektanak a *szolidaritás*; ez is sokáig szétfolyó értelemben szerepelt, s ma kezd határozott alakot öltetni. A társas összekapcsolódás mai formája: az egymást kiegészítő célok és akaratok *munkamegosztást* hoznak létre, egy-egy célnemen belül kooperációt. És íme, ez nem bizonyul elégségesnek, mert ezen *felül* is vannak kapcsolatok, melyek egy-egy *életegészhez* (közösséghez) vonzanak: itt keresendő a szolidaritás.

Hasonlóképp feltűnik, hogy a modern, átmeneti jellegű társulások mellőzik a *tartós jellegű* közösségi élet lelki alapját: a „*kegyeletet*”.⁵ Ez is már elhomályosulóban van ma. A kegyelet ugyanis tartós társas, sőt „közösségi” kapcsolatot jelent⁶ akkor is, amidőn aktuális cél, „érdek” feszítő ereje megszűnik a lélekben; a kegyelet „érdektelen” társulás esetében is működésben van, éspedig egy tartós, sőt állandó jellegű „közösség” fenntartása érdekében.

Még sok kutatni való van a kegyelet *három fájának* komplikációi terén. Leggyakoribb a visszatekintő jellemű, múltörző kegyelet, de jelentős a bizalmas kapcsolatot őrző személyi kegyelet is, valamint a közösség jövőjét „szent ügynek” tekintő előrenéző kegyelet, mely a tárgyiasságban („Sachlichkeit”) él és hat. A lélektanilag kielemezendő mozzanatok száma itt még légió. – A közösségek lélektana nagyméretű problémákra vezet, mely azonban megkívánja a kellő mikroszkópiát is, belelő és finom elemzőkészséget.

A közösség lélektanának fejtegetése ma annyiival inkább jelentős lesz gyakorlati vonatkozásában, minél inkább nap-

fényre jutott az az igazság, hogy különleges szervezetek, melyek mindig *mesterséges* alakulatok (mindig szervezés hozza őket létre), *nem képesek pótolni a természetes úton létrejött és fennálló, természetes közösségeket; ellenben ezeknek erőit azok felszívják, elkoptatják, s az elnyűtt közösségi lelki erők sorvadásnak indulnak.*

Főképp a mai társadalompolitika, mely az egész vonalon „szervezésről” szeret beszélni, könnyen figyelmen kívül hagyja azt, hogy a szervezést megelőzőleg van egy másik probléma: a „*gondozás*”, azaz a meglévő közösségek (így pl. a család) lélektani védelme. Ez foltonként már kezd tudatos lenni. S kell tudnunk: mi az, *amit* lelki téren gondozni lehet.

A mindjobban szétágazó és lombosodó társadalomlélektani tudományágak áttekintése, irodalmuk gazdagodásának felmutatása volt a célunk; ezt a differenciálódást az utolsó néhány évtized hozta az emberi kultúrának. Célunkat elértük, ha csak némileg is meggyőzhettük az olvasót arról, hogy a tudományok e csoportja nem maradhat nálunk sem, mint eddig, hamupipőke, hanem el kell foglalnia helyét mai kultúránk rendszerében.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. tanulmányainkat: A társad. szervezés értéke. 1930. Studium. Communauté et organisations. 1939.

² V. ö.: A közösség lélektanának kritikus alap-kérdései. Athenaeum, 1941.

³ Br. v. Hildebrand: Metaphysik der Gemeinschaft. 1930.

⁴ Gemeinschaft u. Gesellschaft. 1882. 2. könyv. Sok kiegészítést nyújt hozzá Vierkandt: Gesellschaftslehre. 2. kiad. 1928. újabb kiadás is.

⁵ Erről már Goethe írt vallásos formában: Wilhelm Meisters Wander Jahre. II. Nálunk Fáy A.: Kegyeleték (pietások). 1842.

⁶ V. ö. P. Wust: Naivität und Pietät. 1925. 138-152.

Dékány István.